

Kirkelig
Dialogsenter
Oslo

Når mennesker møter kirken

Et erfaringsbasert samtaleopplegg om religionsmøte og dialog

Innholdsfortegnelse

Bakgrunn.....	4-5
Til deg som skal bruke dette ressursmateriellet.....	6
Til deg som skal lede samtalene.....	7-8
Teologiske overveielser.....	9-11
Takk.....	11
Tema: Bruk av kirkens og menighetens lokaler.....	12-13
Tema: Krisehåndtering og nettverksbygging.....	14-15
Tema: I møte med fordommer.....	16-17
Tema: Gravferd.....	18-19
Tema: Nattverd.....	20-21
Tema: Trosopplæring.....	22-23
Tema: Skolegudstjenester.....	24-25
Litteraturliste.....	26-27

Utgitt av Kirkelig dialogsenter Oslo, 2020

Grafisk design: Minsk

Bilder hentet fra www.unsplash.com

Utgitt med støtte fra K-Stud og Oslo kommune

Tros- og livssynsmangfoldet er en virkelighet som alle menigheter møter i dag, i større eller mindre grad. Mange steder er medlemsprosenten høy og lokalmiljøet tilsynelatende homogent. Det utelukker likevel ikke et mangfold, det er kanskje bare mindre synlig? I Oslo observerer vi at stadig flere menigheter opplever seg som én av flere minoriteter i lokalmiljøet, og flere steder er medlemsprosenten langt under 50. Den norske kirke forblir likevel det største trossamfunnet i Norge, med tanke på lokaler, ansatte og økonomiske midler, i overskuelig fremtid. Dette forplikter oss til å ta initiativ til samarbeid og ta et spesielt ansvar i våre lokalsamfunn.

Faglig refleksjon og fordypning

Hvordan kan vi så balansere hensynet til eget og andres behov? Hvordan skal vi håndtere vår posisjon som det største og mest etablerte trossamfunnet, og det ansvaret det medfører? Med dette ressursmateriellet ønsker vi å stimulere til faglig refleksjon rundt problemstillinger som dukker opp i menighetens arbeid, både praktiske (for eksempel utleie av kirkens lokaler) og religionsteologiske (for eksempel: kan vi ha felles bønn i felles sørgemarkering?). Det må presiseres her at de praktiske utfordringene også har teologiske utgangspunkt og konsekvenser. Ressursmateriellet er utarbeidet med utgangspunkt i Den norske kirkes arbeid, men det vil kunne brukes også

av andre kirkelige organisasjoner og menigheter utenfor Den norske kirke, med evt tilpasninger til lokale forhold.

Målet med dette prosjektet har vært å utvikle et nytt pedagogisk tilbud for at ansatte i kirkefaglige stillinger får styrket sin kompetanse på dialogarbeid og blir tydeligere bevisst på Den norske kirkes posisjon og ansvar som majoritetskirke. Vi ønsker å gi ansatte mulighet til refleksjon og fordypning innenfor dette feltet, med utgangspunkt i den virkelighet de selv møter i sin arbeidshverdag, og slik stimulere til at arbeid med religionsmøte og dialog blir en integrert del av menighetenes arbeid. Vi ser at det er stort behov for kompetanse på feltet, noe som kommer tydelig fram bl.a. i Kirkemøtets vedtak om religionsmøte og dialog fra 2016 (KM 15/16). Dialogarbeid og møtet med tros- og livssynsmangfoldet er lite tematisert i utdanningen av prester og andre kirkefaglige stillinger. Ressursmateriellet vi her presenterer er tenkt som et supplement til de utdanningstilbud som finnes og som forhåpentligvis vil etableres i årene framover.

Erfaringsdeling i grupper

Ressursmateriellet er utformet som et samtaleopplegg for grupper. Vi har gode erfaringer med gruppeveiledning som tar utgangspunkt i deltakernes egne erfaringer, og som samtidig bidrar til læring og økt kompetanse ved bl.a.

å bruke relevant faglig litteratur. Vi anbefaler at gruppene består av ansatte fra flere ulike fagstillinger, dette vil øke utbyttet for deltakerne.

Kirkelig dialogsenter Oslo har tidligere utviklet et kurs for ansatte og frivillige – *Dialogisk menighet*. Dette kurset har vært viktig for de menighetene som har deltatt og bidrar til å forankre dialogarbeidet i menighetene. Med dette samtaleopplegget håper vi samtalen kan fortsette for de som allerede er i gang med dialogarbeid – og at de som ikke har kommet i gang får en arena for felles refleksjon og erfaringsdeling knyttet til et tema som angår oss alle.

Nye perspektiver

Det å være en kirke i dialog – en dialogisk kirke – handler om å møte annerledes tenkende og troende med respekt, åpenhet og nysgjerrighet. Tros- og livssynsdialogen bidrar til at vi får en ny forståelse for de som tror og tenker annerledes, og stadig oppdager nye perspektiver ved egen tro og praksis. Som kirkelig ansatte er dette en utfordring vi må ta igjen og igjen – og vi utfordres til å reflektere over vår egen praksis og teologi i møte med tros- og livssynsmangfoldet.

Vårt ønske er at dette ressursmateriellet bidrar til at samtalen kan starte – og fortsette – i lokale staver rundt omkring i landet.

Til deg som skal bruke dette ressursmateriellet

Dette ressursmateriellet er laget for deg som jobber i menighet eller i annet arbeid der du møter tros- og livssynsmangfoldet. Hvordan kan du balansere hensynet til den tro og tradisjon du som kirkelig ansatt forvalter og behovene til de du møter som har en annen tros- eller livssynsbakgrunn? Hvilke valg tar du?

I vårt arbeid erfarer vi at det er et stadig behov for å reflektere over dilemmaene som oppstår i møte med andre troende og ikke-troende. Det er viktig at vi som kirke er troverdige i det vi gjør og at vi kan stå inne for det som skjer. Derfor er det også avgjørende at vi er forberedt på og har tenkt igjennom hva vi skal gjøre den dagen vi står overfor slike problemstillinger vi berører i dette materialet. Gjennom å arbeide med temaene som tas opp her sammen med andre i staben, prostiet eller bispedømmet, får du mulighet til å trene opp en god «magefølelse» og ryggmargsrefleks på hva du kan gjøre i ulike situasjoner. Vi anbefaler dessuten at du gjør deg kjent med andre aktører i nærmiljøet,

slik at du vet hvem du kan kontakte dersom det er behov for å involvere aktører fra andre trossamfunn – i tillegg til at dialogerfaringene i seg selv vil være verdifulle å ha med i en refleksjon over dilemmaene vi her tar opp.

Casene vi bruker her er laget med utgangspunkt i virkelige situasjoner. Men kanskje har du opplevd noe lignende eller får assosiasjoner til lignende situasjoner du har vært i eller hørt om? Ta gjerne det med inn i samtalen!

Under hvert tema og helt bakerst finner du tips til litteratur for videre fordypning og som forberedelser til samtalen. Denne listen er ikke komplett, men gir et utgangspunkt for faglig påfyll og inspirasjon til videre lesing om et felt i stadig utvikling. Vi setter pris på alle tilbakemeldinger på hvordan du opplever dette materialet, og både ris og ros kan sendes til oss på epost: kd@kirkeligdialogsenters.no.

Til deg som skal lede samtalen

Dilemmaene vi presenterer i casene i dette ressursmateriellet har ikke noen helt klare svar – de er nettopp dilemmaer. Casene er basert på erfaringer som er gjort i ulike menigheter. Vi har bevisst beskrevet situasjoner der det er mange ulike hensyn som skal tas, og det er mange gode og mulige løsninger på problemstillingene.

Deltakerne vil måtte ta ulike valg ut fra for eksempel teologiske, sjelesørgeriske og strategiske hensyn. Som leder av samtalen vil det være viktig at du er forberedt på å legge inn mulige ekstra perspektiver som kan belyse dilemmaene. Det kan dreie seg om for eksempel:

- hvilke teologiske overveielser ligger til grunn for valgene deltakerne tar?
- i hvor stor grad velger deltakerne å forholde seg til regelverk (både lovfestede regler og for eksempel liturgiske ordninger)? Er det samsvar mellom ordninger/regelverk og praksis? Hvis ikke, hvordan løser deltakerne dette?
- i hvor stor grad tar deltakerne utgangspunkt i hensynet til personen/ personene det gjelder? Og hvilke personer tar de først og fremst hensyn til (den enkeltpersonen/de enkeltpersonene saken gjelder, menigheten, nærmiljøet, media, andre)?
- Vil saken se annerledes ut hvis man anlegger et maktkritisk blikk på caset?

- Hvordan vil deltakerne argumentere for valgene sine dersom saken blir offentlig kjent og de møter mye kritikk?

Legg gjerne til momenter som gjør saken mer komplisert eller mangetydig – i disse samtalen er ikke målet å bli enige om en bestemt løsning, men å få fram så mange perspektiver som mulig så deltakerne blir rustet til å ta et valg i en reell situasjon i egen arbeidshverdag. Dersom deltakerne har egne case som er relatert til tematikken, kan disse gjerne bringes inn i samtalen.

Gruppestørrelse

Vi anbefaler en gruppestørrelse på 6-8 personer og anbefaler også sterkt at gruppene er sammensatt av personer med ulike kirkefaglige stillinger – diakoner, kateketer og prestere vil kunne ha ulike tilnærminger til dilemmaene. Dette vil få fram perspektiver som man kanskje ellers ikke ville fått fram. Det er en fordel om du som leder samtalen ikke har et formelt arbeidsgiver- eller tilsynsansvar for deltakerne – vi erfarer at dette åpner opp for en friere samtale.

Metodikk

I de samtalen det her legges opp til, anbefaler vi at det brukes en dialogisk metode. Dette innebærer at du som leder av samtalen må slippe til erfaringer, tanker og refleksjoner fra alle deltakerne, uten at forskjellige meninger nødvendigvis settes opp mot hverandre. Ikke la deg friste til å gå inn i en monolog hvor ingen andre får sagt noe. Du skal som leder selvfølgelig være oppmerksom på

hvilke ytre rammer og regelverk som gjelder for de ulike temaene som tas opp – og noen av tematikkene har klare regler som deltakerne må holde seg innenfor. Men i alle tilfellene er det mange mulige og til dels ganske ulike løsninger. Her kan dialogen være en metode for å åpne opp for den gode, undrende og tillitsfulle samtalen om disse tingene – og kanskje åpner det opp for nye innsikter også for deg som leder samtalen?

Praktisk gjennomføring

På første samling anbefaler vi at det settes opp tid, sted og temaer for alle samlingene. Det kan hende at lokale hensyn tilsier at rekkefølgen på tematikken bør bli annerledes enn vi har lagt opp til her, for eksempel kan det være nyttig å ha samlingen om skolegudstjenester i høstsemesteret. Vi anbefaler at det går litt tid mellom hver samling, og at det legges opp til for eksempel en samling pr måned. Ha gjerne samlingene fordelt på de ansattes arbeidsplasser, slik at rollen som vertskap rullerer.

Vi har følgende forslag til fremgangsmåte for samlingene:

- Du som leder sier innledningsvis noen ord om tematikken (se avsnittet om bakgrunn for hvert tema) og casene leses høyt.
- Gruppa tar stilling til hvilken case som er mest aktuelt, og – hvis flere er aktuelle – i hvilken rekkefølge casene skal diskuteres.
- Det åpnes opp for samtale. Her kan det være lurt å starte med en runde der alle kan si noe innledningsvis, før man går over til en mer fri samtale. Som leder av samtalen er det viktig at du passer på at alle får mulighet til å delta.
- Avslutningsvis anbefaler vi at du som leder oppsummerer samtalen med de viktigste punktene som er kommet fram.

Server gjerne kaffe/te og noe godt å bite i, og vi har gode erfaringer med å kombinere samlingene med en matpakkelunsj.

Teologiske overveielser

Med dette materiellet ønsker vi å stimulere til en teologisk refleksjon med utgangspunkt i konkrete situasjoner. Vårt ønske er at casene kan utfordre og berike den teologiske samtalen: hvilke valg tar vi? Hvilke teologiske begrunnelser ligger til grunn for valgene vi tar? Hvordan påvirkes vår teologiske tenkning av de valgene vi tar? Endres den, og i så fall hvordan?

I en hektisk hverdag er det ikke mye tid til en slik refleksjon. Vi blir ofte fanget av hverdagen og oppgavene. Desto viktigere blir det å sette av tid til refleksjon og samtale, i et fellesskap som forplikter.

Vi opplever at mange av innvendingene mot dialogarbeid bunner i usikkerhet og en uro for at vi som kirke blir relativistiske, at det ikke finnes noen rammer som ligger fast. Vi registrerer også en bekymring for at man som kirkelig ansatt uvitende trækker over grenser som ikke skal trækkes over, og dermed risikerer å handle i strid med kirkens lære og ordninger. Dette aktualiseres særlig i arbeidet med kirkelige handlinger.

Det kan være fristende å tenke at så lenge vi gjør det vi alltid har gjort og forholder oss til liturgien, så er alt ok. Men fullt så enkelt er det ikke. I alle samtaler vi har, og i alle kirkelige handlinger, forholder vi oss til enkeltmennesker og vi tilpasser oss hver enkelt situasjon. I disse møtene finnes det grenser og rammer vi skal forholde oss til, alt er ikke like gyldig. I noen tilfeller vil det innebære at vi også må hjelpe de vi møter til å finne andre, og for dem bedre, alternativer enn det vi kan

tilby. Men vi utfordres likevel hele tiden til å finne en god balanse mellom tydelighet og åpenhet. Vi utfordres til å forholde oss aktivt til de grensene og rammene vi har, og til å se oss selv og vårt arbeid utenfra og med den andres blick. Da kan det hende at de rammene vi tror er helt faste kan overskrides. Det er denne samtalen vi her inviterer til.

Tilgjengelige ressurser

Bispemøtet i Den norske kirke vedtok en veileder om religionsmøte ved kirkelige handlinger i 2016 (se litteraturliste bakerst for referanser til denne). Vår erfaring ved Kirkelig dialogsentor Oslo er at denne veilederen er lite kjent, og også lite brukt av de som kjenner den. I vårt arbeid møter vi mange prester som etterlyser mer veiledning og refleksjon omkring religionsmøtet og kirkelige handlinger, der de kan ta utgangspunkt i de dilemmaene de står i og få hjelp til videre og selvstendig refleksjon. Dette behovet håper vi at vi bidrar til å gi et svar på med dette materiellet.

Så vidt vi vet, arbeides det nå med dette temaet i Bispemøtet. I påvente av en evt ny veileder eller uttalelse vil det kunne være nyttig å ta en kikk på de svenske biskopenes brev *De kyrkliga handlingarna i en mångreligiös kontext* (se litteraturliste bakerst for referanser til denne). I vår sammenheng er det særlig interessant å se på de tre kriteriene som trekkes fram som veiledende råd til prester som står i slike dilemmaer som er skissert her: *Konsekvenskriteriet, konfesjonskriteriet og det økumeniske kriteriet.*

Konsekvenskriteriet går ut på å vurdere hvorvidt ulike løsninger virker inn på livet til de som berøres av det valget man tar. Målet må være at gode løsninger bidrar til at livet til de som berøres blir bedre, for eksempel at mennesker kan kjenne tillit til Gud, at de kan oppleve fellesskap og tilhørighet og at det bygges gode og varige relasjoner.

Konfesjonskriteriet går ut på at en god løsning ikke kan stride mot kirkens tro, bekjennelse og lære.

Det økumeniske kriteriet går ut på at en god løsning bør ta hensyn til økumeniske avtaler og relasjoner.

Hvilke kriterier man skal ta mest hensyn til vil variere fra situasjon til situasjon. I tillegg kommer at en del av temaene som tas opp her ikke har utgangspunkt i kirkelige handlinger og dermed må diskuteres også ut fra andre premisser – for eksempel hvilken rolle man tenker at kirken skal ha i lokalmiljøet.

Teologisk refleksjon over mangfoldet

I den teologiske refleksjonen over religionsmangfoldet og forholdet mellom kristendommen og andre religioner, *religionsteologien*, er de grunnleggende spørsmålene ofte knyttet til frelse og sannhet. Finnes det frelse i andre religioner eller er Kristus eneste veien til frelse? Finnes det sannhet i andre religioner? Alan Race sin tredelte modell fra 1983 har blitt en grunnreferanse for de religionsteologiske drøftingene. Race

skiller mellom tre religionsteologiske standpunkt og i hans modell er det spørsmålet om frelse som er i fokus:

Eksklusivismen avviser at det er frelse i andre religioner. Kun kristne blir frelst. Noen med et eksklusivistisk utgangspunkt åpner opp for at frelsen kanskje også gjelder mennesker som ikke har hørt evangeliet («myk» eksklusivisme)

Inklusivismen fastholder at Kristus er eneste veien til frelse, men åpner opp for at Kristus også kan finnes i andre religiøse tradisjoner enn den kristne.

Pluralismen åpner opp for at det finnes frelse også i andre religioner. Kristne blir frelst gjennom Kristus, mens andre blir frelst gjennom andre religiøse tradisjoner.

En av utfordringene med en slik tredeling er at den ikke er nyansert nok, og flere, bl.a. teologiprofessorene Paul Knitter og Gavin d'Costa, har presentert andre modeller med flere alternative standpunkter. Likevel har Race sin modell blitt stående og er for eksempel et av utgangspunktene biskop Halvor Nordhaug bruker i sin nylig utgitte bok *Men hva med de andre? Kristendommen og religionene*.

De religionsteologiske modellene viser et sammensatt bilde av kristendommens forhold til andre religioner. Det er mange momenter som kan vektlegges, og det kan argumenteres godt for ulike kristne religionsteologiske standpunkt.

Når situasjoner som de vi tar opp her diskuteres, vil de ulike religionsteologiske posisjonene man inntar være ett av flere momenter som vektlegges.

Vår teologi utfordres

Et spesifikt religionsteologisk utgangspunkt er imidlertid ikke uproblematisk. Vår erfaring er at i møte med konkrete situasjoner vil man, avhengig av situasjon, kunne innta ulike religions-teologiske posisjoner da også andre kriterier blir viktige. Eksempler på slike kriterier kan være hensynet til den andre, gjestfrihet, hensynet til egen integritet, menneskeverd, refleksjon over hva kirken er og hvem kirken er for, maktkritikk osv. Dette er også teologiske argumenter og hvilke argumenter som er relevante vil avhenge av den konkrete situasjonen man står i. I tillegg er vår erfaring at dialogisk praksis er med på å forme vår teologi – vi kan ikke bare ta utgangspunkt i teorien, men må hele tiden våge å la våre dialogiske erfaringer forme og prege vår teologiske refleksjon. Vår teologi utfordres av det mangfoldet vi møter og av de erfaringene vi gjør oss i møte med dette mangfoldet. I boka *Dialogteologi på norsk* defineres denne teologiske tenkningen som *dialogteologi*.

Takk

Det er nå fire år siden arbeidet som har resultert i dette materialet startet. Utgangspunktet var en idé om at vi ønsket å kunne tilby ytterligere fordypning for ansatte som hadde deltatt på *Dialogisk menighet*-kurs hos oss. Vi hadde også kontakt med ansatte som hadde interesse for feltet, men som ikke hadde anledning til å delta på dette kurset.

Det har vært en lang prosess og vi har lært mye av dette arbeidet. Takk til ansatte i ulike prostier i Oslo som har bidratt med viktige innspill ved de første gjennomføringene av opplegget, og som stadig har gitt oss ny innsikt i tematikken. Takk også til dere som har gitt innspill i utarbeidelsen av dette materialet. Takk til K-Stud og Oslo kommune for økonomisk støtte til prosjektet og til Minsk for hjelp med layout.

Når vi nå ser tilbake på disse årene, ser vi at dette prosjektet har formet virksomheten vår på en spennende måte. Det å jobbe med case og erfaringsdeling gjennom samtale har blitt en stor del av arbeidet ved senteret. Og arbeidet er ikke avsluttet ved at dette ressursmaterialet nå er ferdig. Samtalen vil og må fortsette, med nye case knyttet til temaene vi tar opp her og med nye temaer som vil dukke opp i årene som kommer.

Vi gleder oss til fortsettelsen!

Hanna Barth Hake og Tonje Kristoffersen
Kirkelig dialogsenter Oslo
Oslo, 25. november 2020

Tema: Bruk av kirkens og menighetens lokaler

Bakgrunn

Kirken er flere steder det eneste større religiøse lokalet i nærmiljøet og det er ofte det største og mest kjente forsamlingshuset i et område – og mange ganger også det eneste. Dette innebærer at flere menigheter får henvendelser om utleie av bygget til ulike aktiviteter. Dette kan være for eksempel feiring av bryllup, navnefester og bursdager, men også konserter og samlinger som treningsgrupper (dans, yoga) eller utleie av kirken til migrant-

menigheter eller små grupper som ønsker et sted å feire gudstjeneste.

Hvordan kan menighetene i slike tilfeller tenke om solidaritet med andre kirkesamfunn og trossamfunn sett i forhold til egen identitet og ønsket profil i nærmiljøet? Er det forskjell på bruken av selve kirkerommet og menighetens andre lokaler, for eksempel menighetssalen, utover de føringene som er lagt i lovverket?

Case

1. Menigheten får en forespørsel om å leie ut kirken til en liten migrantmenighet fra Nigeria. Forespørselen ser ryddig ut og de er også villig til å betale leie. Daglig leder tar saken opp i ukens stabsmøte, slik rutinen er i slike tilfeller.

I stabsmøtet kommer det fram noen tilleggsopplysninger:

- a) Soknepresten har mye kontakt med pastoren i menigheten og kjenner han godt
- b) Kapellane er svært kritisk til mange migrantmenigheters profil
- c) Trosopplæringsleder har lenge arbeidet med å skape gode relasjoner til barn og ungdom med annen kristen tilhørighet for å inkludere dem i trosopplæringsaktivitetene

Hvordan skal staben forholde seg til denne saken?

2. Menigheten du jobber i får en henvendelse om å leie ut et av menighetens rom til et annet ikke-kristent trossamfunn. Rommet skal brukes til undervisning på fast basis og menigheten som søker om dette har ingen andre reelle alternativer i nærmiljøet. Rommet brukes ikke mye av dere i dag. Hvordan skal staben forholde seg til denne saken? Hvilke overveielser gjør dere før dere bestemmer dere? Hvem andre må involveres i saken?

3. Du blir som kapellan spurt om kirken kan stille lokaler til disposisjon for en ungdomsgruppe som ønsker å bruke ungdomsrommet for å få i gang et godt tilbud for ungdommer som ikke har noe sted å være. Ungdomsmiljøet på stedet er belastet og det er få aktivitetstilbud i nærmiljøet. Menigheten har investert i et godt utstyrt ungdomsrom som brukes jevnlig, men ikke hver dag, i eget ungdomsarbeid. Tiltaket dere nå får henvendelse om å bidra med lokaler til, skal være åpent for alle uavhengig av bakgrunn og arbeidet skal drives av gruppen som henvender seg til deg. De har ikke råd til å betale leie. Hvordan skal du forholde deg til denne saken? Hvilke overveielser gjør du? Hvem andre må involveres i saken?

4. Du er sokneprest i et område der kirken som bygg står sterkt. Kirkerommet er gammelt og et sted hvor mange familier har sterke bånd knyttet til livsfaseriter i generasjoner. Det er også et av få lokaler som tar mer enn 50 mennesker. Ved flere anledninger har derfor pårørende fra andre tros- og livssynssamfunn tatt kontakt med kirken for utleie til gravferd. Ingen vil gjøre noe med rommet, men ønsker sitt eget trossamfunns riteleder og rituale. Hva svarer du og hvordan begrunner du svaret ditt?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

Regler for bruk av kirkene:
<https://bit.ly/regler-kirkebrukDNK>
(bør leses før samlingen)

Tema: Krisehåndtering og nettverksbygging

Bakgrunn

Hvilken rolle kan kirken og dens ansatte og frivillige spille i lokalsamfunnet i forbindelse med en krise der de avdøde ikke nødvendigvis er medlemmer av kirken? Hvem eier krisen? Hvem eier krisehåndteringen? Hvordan kan vi bygge et nettverk av lokale aktører i «fredstid»?

I tilknytning til denne tematikken vil det også kunne være aktuelt å ta opp utfordringene vi møter med ekstremisme og ekstreme holdninger i dag. Hvilket ansvar har vi som kirke når terrorister påberoper seg kristen motivasjon for sine handlinger? Har vi et ansvar når enkeltpersoner bruker kristen retorikk for å spre hat og skader medmennesker? Hva kan vi i så fall gjøre?

Case

1. a) En ung hvit norsk mann er knivstukket på åpen gate og dør på sykehuset. Det viser seg at gjerningspersonen er fra Nord-Afrika og nylig er blitt norsk statsborger. Denne hendelsen fører til en stor demonstrasjon der en av parolene er «På tide å dra hjem!». Mange med utenlandske navn får også brev i postkassa med samme oppfordring. Dette er i soknet deres og en av pådriverne er en av de aktive lederne i menighetens ungdomsarbeid. Hva gjør dere som stab?

b) En ukes tid etter demonstrasjonen oppdager du at noen i lokalmiljøet har tagget ned veggene på moskéen og knust flere av vinduene. Det kommer også opplysninger om at det er blitt fremsatt trusler mot ledende personer i moskéen. Hva gjør dere som stab? Hvilket ansvar skal kirken ta i denne situasjonen?

2. a) Det er sent fredag kveld. Ungdommer i alderen 15 – 20 år er på et utested i en gammel bygning midt i bydelens sentrum, uten nødvendig brannsikring. Det begynner å brenne og alle får panikk. Utover natta og morgenen viser det seg at 30 av ungdommene er døde av brann- og røykskader. Disse 30 hører til 13 ulike nasjonaliteter og 15 ulike tros- og livssynsorganisasjoner. Hva skjer i løpet av lørdagen og uka som kommer? Hva gjør kirken?

b) Den kommunale ungdomsklubben ønsker å ha en minnemarkering få dager etter brannen og kirken blir invitert med inn i planleggingen. Hva er viktig for dere ansatte? Hva er deres rolle og hva er det viktigste for dere å ivareta?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- Hake, Hanna Barth og Tonje Kristoffersen: *Hvilket ansvar har vi som kirke når enda en terrorist påberoper seg kristen motivasjon for sine handlinger?*

- Westnes, Stein Bjarne: *Refleksjoner i etterkant av terrorhendelsene på Eiksmarka og i Al-Noor-moskeen i Bærum.*

Nytt norsk kirkeblad nr 5/2019 finnes elektronisk her: <https://bit.ly/NNK-5-2019>

- Bispedømmets plan for katastrofer og ulykker

Beredskapsplaner og informasjon for Oslo bispedømme finnes her: <https://bit.ly/beredskap-DNKOslo>

Tema: I møte med fordommer

Bakgrunn

Begrepet «fordom» brukes på ulike måter. Ut fra et filosofisk og hermeneutisk ståsted forstås det som en av grunnforutsetningene for i det hele tatt å forstå og tolke virkeligheten. Vi har våre for-dommer, våre forutinntatte holdninger - det er en del av det å være menneske. I dagligtale brukes imidlertid «fordommer» ofte som negative holdninger til andre, gjerne mot grupper man ikke selv er medlem av.

Hvor går så grensene mellom «akseptable/normale» og «uakseptable» fordommer? Hva er greit og hva er ikke greit? Når skal vi sette ned foten og hvordan? Og hvordan kan vi snakke om mangfoldet uten å havne i situasjoner der vi uten å vite det underbygger stereotyper og bekrefter underliggende fordommer?

Case

1. En islamkritisk organisasjon har annonsert en demonstrasjon i ditt nærmiljø. Det har tidligere kommet til voldelige optøyer i tilknytning til slike demonstrasjoner. Menigheten du jobber i har et aktivt dialogarbeid med moskéen i nabolaget og mange av ungdommene er involvert i dette arbeidet. De er tydelig provosert over organisasjonens fremgangsmåte. Samtidig uttrykker flere i menigheten kritikk over dialogarbeidet og mener det er andre oppgaver som bør prioriteres. Noen har også uttrykt seg på en måte som gjør at du opplever at de sympatiserer med den islamkritiske organisasjonen. Hva gjør dere som stab?

2. I menigheten der du jobber er det mange aktive frivillige og en av disse er en som kom til Norge som flyktning. Hun er aktiv i diakoniutvalget og drar på mange hjemmebesøk. En dag kommer hun til deg og forteller at flere av de hun besøker etter avtale med menighetskontoret stiller spørsmål ved hvem hun er, og når hun sier at hun kommer fra kirken stiller de spørsmål ved om hun egentlig er kristen. Hun opplever at spørsmålene stilles fordi hun har mørk hud og snakker norsk med aksent. Dette har pågått over lang tid. Hun forteller at hun også har snappet opp samtaler under kirkekaffen om «disse innvandrerne», uten at det er rettet mot henne. Selv føler hun seg som en del av menigheten, men hun opplever at det er mye skjult rasisme som ikke tas tak i. Hva gjør du med dette?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- Almaas, April Maja: *Blackface i kirken*.
- «*Homo-hore-jøde-terrorist-svarting*»-sier vi», ressursmaterieell om antisemittisme, muslimfiendtlighet og rasisme mot rom. <http://siervi.no>

- For ytterligere fordykning om temaet rasisme anbefales Sindre Bangstad og Cora Alexa Døving: *Hva er rasisme*. Universitetsforlaget 2015

- For ytterligere fordykning om temaet stereotyper anbefales nettsiden <https://bildersmakt.se/>

Tema: Gravferd

Bakgrunn

Som kirke møter vi en stor andel av befolkningen i arbeidet med begravelser. De som gravlegges i Den norske kirkes regi er som hovedregel medlemmer, men de pårørende og miljøet rundt den avdøde består av mennesker med ulike bakgrunn, tro og livssyn. Det kan være aktive medlemmer av Den norske kirke som er fortrolige med liturgi, salmer og bibeltekster. Men det kan også være medlemmer som ikke er så godt kjent med verken liturgien eller salmer og tekster, eller de kan tilhøre eller føle tilknytning til en annen tradisjon.

Det kan også være familier der familie-medlemmene tilhører ulike tros-/livssynsamfunn eller i hvert fall ikke deler livssyn.

Hva kan og bør inkluderes i gravferdsritualet? Hvilke hensyn tar vi og hvilke hensyn veier tyngst? Kan kirken/prest for eksempel stille opp som forrettende ved begravelser av medlemmer fra andre tros- og livssynsamfunn? Og hvordan kan kirken legge til rette for at familier med ulike tros- og livssynsbakgrunn kan ivareta alle de nærmestes behov både sjelsesørgerisk og rituelt?

Case

1. Som prest blir du bedt om å forrette ved din svogers bisettelse. Avdøde var medlem i Human-Etisk Forbund og ønsket ikke selv en kristen begravelse. Du er likevel ønsket av familien fordi du kjente avdøde godt og vet hva han og nærmeste pårørende ønsker seg, i tillegg til at du er kompetent på både ritualer og sorgbearbeidelse. Hva svarer du og hvordan går du i så fall fram?

Eksempler på valg som må tas: Hvor finner gravferden sted, hvordan går du kledd, hva slags rituale gjennomføres?

2. En gutt på 18 år dør brått av hjernehinnebetennelse midt i russefeiringen. Faren er troende muslim og moren er

kristen, og ungdommen selv var engasjert i kirkens ungdomsklubb. Siden den ene delen av familien er kristen og mange av vennene også tilhører Dnk, mener foreldrene det er naturlig at gravferden finner sted i kirken. Under sorgsamtalen kommer det likevel fram at faren opplever det som veldig vondt at det ikke blir en muslimsk gravferd. Begge foreldrene er opptatt av at gravferden oppleves så inkluderende som mulig for hele storfamilien, samtidig som at vennekretsen til avdøde får rom til å bidra inn i seremonien.

Hvordan vurderer dere som menighet denne situasjonen? Hvilke valg tar dere? Hva er evt. begrensningene for deres valg?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- Hake, Hanna Barth: *Vi utfordres til å være grenseoverskridende, ikke grenseløse. Refleksjoner om kirkelig gravferd i et livssynsmangfoldig samfunn.*
- Lillebø, Anne Anita: *Gjestfridom: korleis kyrkja kan møte menneskje med anna tru og livssyn i samband med gravferd.*

- Sommer, Ingeborg B.: *Har Gud alle tider i sin hånd? Om personlig tilrettelegging av gravferder i det 21. århundre.* Olavsstipend 2019: <https://bit.ly/Olavsstipend-2019>

- *Vi følte den samme sorgen*, intervju med Anne Marit Tronvik og Senaid Kobilica etter begravelsen av Bano Rashid på Nesodden. Dagsavisen 20. juli 2012: <https://bit.ly/kristen-muslimsk-gravferd-2012>

Case

1. Det er gudstjeneste med 4 dåp og søndagsskole. Flere fra dåpsfølget blir med på søndagsskolen. Når dere skal gå inn i kirken igjen, slik at barna kan delta på nattverd, overhører du en av mødrene si til barnet sitt: «*nå skal de dele ut kjeks og vin. Når de gjør det sier man ja til Jesus. Det er det ikke sikkert at vi vil så det skal vi ikke være med på.*»

Hva ville du gjort i den situasjonen?

2. Du er liturg under gudstjenesten. Denne søndagen er det nattverd og du er vant med en menighet der de

fleste kommer fram til utdelingen. Dere har nettopp fått en del nyinnflyttede innvandrere til soknet, med ulike livssyn, og noen av dem har kommet på gudstjeneste denne søndagen. Du kjenner ikke de som har kommet, men du vet at noen av de som har flyttet til soknet har uttrykt at de ønsker å delta i kirken fordi «det er det man gjør når man bor i Norge». Noen av dem reiser seg for å gå fram til nattverd.

Hva tenker du om deres deltakelse i nattverden og hva gjør du i denne situasjonen?

Tema: Nattverd

Bakgrunn

Nattverden er etter Den norske kirkes ordning for de dømte, men praksis har vist at dette er vanskelig å overholde.

- Hvordan snakker vi om hva nattverd er i gudstjenesten?
- Hvordan ønskes det velkommen til nattverdbordet?
- Hvordan kan vi invitere alle uten at alle føler at de må gå?
- Burde alle gå?
- Er nattverd for alle?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- *Ein muslim søker nattverd*, reportasje i Vårt land 25.07.2020:

<https://bit.ly/reportasjeVL-nattverd-2020>

- Mjaaland, Marius Timman: *Hvordan skal vi forstå nattverd?* Vårt land 06.08.2020:

<https://bit.ly/Mjaaland-2020>

- Henriksen, Jan-Olav: *Nattverden som gjestfri praksis* Vårt land 13.08.2020: <https://bit.ly/Henriksen-2020>

- Tjørholm, Ola: *Nattverd*, Vårt land forlag 2020

Tema: Trosopplæring

Bakgrunn

Mange er opptatt av at barn og unge i menigheten læres opp i kirkens tro og lære før de eksponeres for andres tro og praksis. Det å være «trygg i troen» blir snakket om som noe viktig og elementært før en kan gå ut og eksponeres for andres tro- og livssyn. De fleste døpte barn i Norge møter imidlertid andres tro og praksis i familie, skole og barnehage. Det betyr at de ofte lærer noe om tro og livssyn andre steder enn i kirken også.

I pedagogikken opereres det med fire hovedteorier om læring: *behaviorisme*, *kognitivisme*, *konstruktivisme* og *sosio-kulturalisme*. De følger en tidslinje -

behavioristisk syn var dominerende læringssyn tidlig på 1900-tallet, mens de fleste i dag ligger nærmere et sosio-kulturelt syn på læring. I et sosiokulturelt læringssyn vektlegges det at mennesket ikke lærer i et vakuum, men at all læring foregår i en kulturell, sosial og historisk kontekst. Læring skjer i møte mellom mennesker og gjennom opplevelser og deling av erfaringer.

Hva tenker vi om opplæring i kirkens tro og sannheter? Hvordan skal kirkens trosopplæring forholde seg til tros- og livssynsmangfoldet?

Case

1. Du tar imot en familie til dåpssamtale. De ønsker å ha en tante til barnet som fadder. Tanten er buddhist og har veldig lyst til å være fadder, men lurer på hva fadderløftet innebærer og om det er ok at hun er det. Hva sier du?

2. Det er tid for innskriving til konfirmasjon og du får følgende e-post fra en mor: *Hei min datter Farida vil veldig gjerne konfirmere seg sammen med vennene sine. Hun er ikke døpt da hennes far er muslim og jeg selv ikke har noe særlig forhold til tro. Hun har i sin oppvekst vært med sin far i moskeen, men sier selv at hun ikke vet hva hun tror på. Jeg lurer på om dere kan hjelpe oss med en forklaring på hva konfirmasjon er slik at vi kan ta en avgjørelse sammen som familie på dette. Med vennlig hilsen Trude.* Hva svarer du?

3. Det er i starten av konfirmantåret og i år er dere få konfirmanter sammenlignet med tidligere år. Dere har fått høre at det er mange som har valgt humanistisk konfirmasjon fordi noen av de «kuleste

gutta» har fått med seg mange. Du blir kontaktet av lokallaget for Human-Etisk Forbund som arrangerer konfirmanter-undervisning. De lurer på om dere kunne tenke dere å samarbeide om en konfirmanntime med deres konfirmanter om religionskritikk og kritisk tenking. Hva tenker du og hva svarer du?

4. Du skal ha Tårnagenthelg og 63 8-åringene er med på skattejakt i kirkerommet der dere skal finne ulike kirkeskatter. En av stasjonene er dåpsfatet, der dere har laget et kryssord med bibelord om dåp. Her skal dere ha en samtale om dåpsfatet der det står: *La de små barna komme til meg og hindre dem ikke, for Guds rike hører slike til.* Du har forberedt en samtale med utgangspunkt i at de fleste er døpt. Under samtalen sier imidlertid flere at de ikke er døpt og en av dem sier: «jeg er ikke døpt fordi mamma og pappa sier at jeg skal få lov til å velge selv». Er det noe du ville sagt/ gjort annerledes på denne stasjonen når du vet at flere ikke er døpt? Hvordan ville du respondert på utsagnet om å velge selv?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- «*Homo-hore-jøde-terrorist-svarting*»-sier vi», ressursmaterieell om antisemittisme, muslimfiendtlighet og rasisme mot rom, utviklet av Kirkelig dialogsenter Oslo (2018). <http://siervi.no>

- Ressursbanken har en samleside med ressurser knyttet til denne tematikken: <https://bit.ly/ressurser-undervisningDNK>

- Jørgensen, Iselin: *Trygg i troen?* Innlegg på Verdidebatt 5. februar 2018 <https://bit.ly/tryggitroen-2018>

- Gylver, Sunniva: *Dåpssamtaler i en flerreligiøs kontekst. Ansatser til en dialogisk ekklesiologi.*

- Schuerhoff, Carsten: *“En solid skattkiste eller skjøre leirkrukker? Om trosopplæring og religiøs identitet i en flerkulturell og flerreligiøs sammengeng”.* Artikkel i *Prismet* nr 3/2016: <https://bit.ly/Schuerhoff-2016>

- Plan for trosopplæring for Den norske kirke: <https://bit.ly/UndervisningsplanDNK>

Tema: Skolegudstjenester

Bakgrunn

Skolegudstjenester har lange tradisjoner i Norge. I møte med endringer i kirkens forhold til skolen og et mer mangfoldig samfunn er skolegudstjenester stadig gjenstand for debatt. Noen av spørsmålene dette temaet berører, er:

- Hva betyr *deltakelse* på gudstjeneste?
- Er det mulig for elever å være observatør på en gudstjeneste?
- Er det mulig å delta som ministrant/medliturg/lesing av bønn?

- Kan ønsket om gjestfrihet inkludere flere enn de som ønsker å bli inkludert?
- Hva innebærer det å bli eksponert for andres trospraksis?
- Hvilke refleksjoner gjør kirken seg over anklager om at kirken er med på å skape større skiller mellom elevgrupper?

Litteraturtips

Vi viser til litteraturtips bakerst for litteratur som gjelder alle temaene som tas opp her. Til dette temaet anbefales også følgende:

- Veiledning om skolegudstjenester fra Utdanningsdirektoratet:
<https://bit.ly/Skolegudstjenester-udir>
(bør leses før samlingen)

- Opplæringslova §2.3a:
<https://bit.ly/lovverk-skolegudstjenester>
(bør leses før samlingen)

- Den norske kirkes veiledning om skolegudstjenester:
<https://bit.ly/veiledning-skolegudstjenesterDNK>

- Fagermoen, Erle: *Hva skal vi gjøre med adventssamlingen?*

- Ims, Steinar: *Skolegudstjenester og kirkens dialogiske refleksjoner.*

- Raaum, Kristin Gunleiksrud: *Skolegudstjeneste, noen vurderinger.* November 2016:
<https://bit.ly/Skolegudstjeneste-vurderinger-2016>

- Forslag til ny tros- og livssynspolitikk i Oslo (skolegudstjeneste side 25-28)
<https://bit.ly/utvalg-Oslo-2020>

Case

1. Kontaktlærer ved den lokale barneskolen tar kontakt med deg for å samtale om muligheten for at de elevene som ønsker det kan være observatører ved årets skolegudstjeneste. Bakgrunnen for henvendelsen er at lærerne har drøftet denne muligheten fordi de ønsker at flere av elevene skal få være med på skolegudstjenesten. Hva svarer du om kirkens tankegang når det gjelder deltakelse og observasjon under en gudstjeneste?

2. Rektor på skolen informerer deg om at de fra i år av ikke lenger vil ha skolegudstjeneste til jul. I stedet ønsker de en juleavslutning på skolen. Det alternative opplegget har ikke fungert og de vil gjerne at alle skal kunne delta. Skolen ønsker at denne juleavslutningen inneholder de fleste av elementene fra den tradisjonsrike skolegudstjenesten og ber deg som prest om å lede denne avslutningen på skolen. Hva svarer du?

3. Du begynner i en ny menighet og skal være med på å arrangere den årlige skolegudstjenesten før jul. På grunn av endrede skolegrenser har elevmassen de siste årene blitt mer mangfoldig. I denne menigheten har de i alle år hatt en tradisjonell gudstjeneste med skolen hvor trosbekjennelsen har vært et naturlig element. De ansatte i menigheten sier at de ikke har fått noen reaksjoner på dette og at elevene som ikke vil delta selv kan velge å ikke si trosbekjennelsen. Hva sier du for å få til en refleksjon rundt deltakelse i gudstjenesten?

Som et alternativ til case kan man også snakke om følgende sitat:

«Skolegudstjenesten skal være autentisk og derfor ikke nøytral. Elevene skal møte og lære om en levende kristen tro, og i en skolegudstjeneste vil det derfor forkynnes gjennom bønn og salmer, gjennom musikk, kunst og ord. Skolegudstjenesten er en reell gudstjeneste, ikke en liksom-gudstjeneste. Den må inneholde sentrale elementer i en gudstjeneste og bør ikke ha som mål å være «nøytral». Da er det ingen gudstjeneste og læringen blir mindre.» (Kristin Gunleiksrud Raaum: *Skolegudstjeneste, noen vurderinger.*)

- Hva tenker du når du leser dette sitatet?
- Hva bør være med av sentrale elementer?
- Kan elever delta på gudstjenesten hvis de ikke kan være med i alle elementene?
- Blir læringen mindre hvis ikke alle de sentrale elementene er med?
- Kan man være med på en gudstjeneste uten å aktivt delta i de sentrale elementene?
- Hvordan kan man i så fall delta?
- Hvordan opplever du å bidra til en praksis dere ikke alle kan være med?
- Et av argumentene for å opprettholde praksis med skolegudstjeneste er at den bidrar til å lære om norske verdier. Hvordan forholder du deg som kirkelig ansatt til dette argumentet?

Litteraturliste

Ahlstrand, Kajsa: *Religionsteologi och frålsning*. Kapittel 15 i Dialogteologi på norsk, Verbum 2016

Almaas, April Maja: *Blackface i kirken*. St. Sunniva nr 1/2018, s.22-27

Bangstad, Sindre og Cora Alexa Døving: *Hva er rasisme*. Universitetsforlaget 2015

Bilders makt. Kunnskapsbank om rasistiske stereotyper. <https://bildersmakt.se/>

Bispedømmets plan for katastrofer og ulykker. Beredningsplaner og informasjon for Oslo bispedømme finnes her: <https://bit.ly/beredskap-DNKOslo>

De kyrkliga handlingarna i en mångreligiøs kontext, Svenska kyrkans biskopsbrev: <https://bit.ly/Biskopsbrev-Sverige-2019>

Den norske kirkes veiledning om skolegudstjenester: <https://bit.ly/veiledning-skolegudstjenesterDNK>

Dialogteologi på norsk, Verbum 2016 (hele antologien anbefales, noen av kapitlene er særlig relevante og oppgitt for enkelte tema)

Fagermoen, Erle: *Hva skal vi gjøre med adventssamlingen?* St. Sunniva nr 1./2018, s 32 - 35

Forslag til ny tros- og livssynspolitik i Oslo (skolegudstjeneste side 25-28) <https://bit.ly/utvalg-Oslo-2020>

Grung, Anne Hege: *Religionsmøte og kirkelige handlinger: noen erfaringer og refleksjoner*. St.

Sunniva nr 2/2019, s.38-43

Gylver, Sunniva: *Dåpssamtaler i en flerreligiøs kontekst. Ansatser til en dialogisk ekklesiologi*. Kapittel 8 i Dialogteologi på norsk, Verbum 2016

Hake, Hanna Barth og Tonje Kristoffersen: *Hvilket ansvar har vi som kirke når enda en terrorist påberoper seg kristen motivasjon for sine handlinger?* Nytt norsk kirkeblad nr 5/2019, s 23-27

Hake, Hanna Barth: *Vi utfordres til å være grenseoverskridende, ikke grenseløse. Refleksjoner om kirkelig gravferd i et livssynsmangfoldig samfunn*. St. Sunniva nr 2/2019, s.72-75

Henriksen, Jan Olav: *Nattverden som gjestfri praksis*. Vårt land 13. august 2020 <https://bit.ly/Henriksen-2020>

«Homo-hore-jøde-terrorist-svarting»-sier vi», ressursmaterieell om antisemittisme, muslimfiendtlighet og rasisme mot rom, utviklet av Kirkelig dialogsenter Oslo (2018). <http://siervi.no>

Horsfjord, Vebjørn: *Hva med sannheten? Sannhet, åpenhet og makt*. Kapittel 17 i *Dialogteologi på norsk*, Verbum 2016

Jørgensen, Iselin: *Trygg i troen?* Innlegg på Verdidebatt 5. februar 2018 <https://bit.ly/tryggitroen-2018>

Ims, Steinar: *Skolegudstjenester og kirkens dialogiske refleksjoner*. Kapittel 9 i Dialogteologi på norsk, Verbum 2016

Lillebø, Anne Anita: *Gjestfridom: korleis kyrkja kan møte menneskje med anna tru og livssyn i samband med gravferd*. Kapittel 10 i Dialogteologi på norsk, Verbum 2016

Mjaaland, Marius Timmann: *Hvordan skal vi forstå nattverd?* Vårt land 6. august 2020 <https://bit.ly/Mjaaland-2020>

Nordhaug, Halvor: *Men hva med de andre? Kristendommen og religionene* Vårt Land forlag, 2020

Nytt norsk kirkeblad nr 5/2019: <https://bit.ly/NNK-5-2019>

Opplæringslova §2.3a: <https://bit.ly/lovverk-skolegudstjenester>

Plan for trosopplæring for Den norske kirke: <https://bit.ly/UndervisningsplanDNK>

Regler for bruk av kirkene: <https://bit.ly/regler-kirkebrukDNK>

Religionsmøte og dialog, Kirkerådets sak 15/16: <https://bit.ly/Religion-dialog-KR2016>

Religionsmøtet ved kirkelige handlinger. En veiledning fra Bispemøtet, Bispemøtet februar 2016: <https://bit.ly/VeilederBM-2016>

Ressursbanken, Den norske kirke. <https://bit.ly/ressurser-undervisningDNK>

Raaum, Kristin Gunleiksrud: Skolegudstjeneste, noen vurderinger. November 2016: <https://bit.ly/Skolegudstjeneste-vurderinger-2016>

Schuerhoff, Carsten: *“En solid skattkiste eller skjøre leirkrukker? Om trosopplæring og religiøs identitet i en flerkulturell og flerreligiøs sammengeng”*. Artikkel i Prismet nr 3/2016: <https://bit.ly/Schuerhoff-2016>

Sommer, Ingeborg B.: *Har Gud alle tider i sin hånd? Om personlig tilrettelegging av gravferder i det 21. århundre*. Olavsstipend 2019: <https://bit.ly/Olavsstipend-2019>

Tjørholm, Ola: *Nattverd*, Vårt land forlag 2020

Veiledning om skolegudstjenester fra Utdanningsdirektoratet: <https://bit.ly/Skolegudstjenester-udir>

Westnes, Stein Bjarne: *Refleksjoner i etterkant av terrorhendelsene på Eiksmarka og i Al-Noor-moskeen i Bærum*. Nytt norsk kirkeblad nr 5/2019, s 17-21

